

De Geschiedenis van Westzaan opnieuw beschreven

Deel 15

Door **WILLEM TIP**

Pelmolens

Veel later dan de olieslagerij komt de gerstpellerij tot ontwikkeling. In 1630 telt men nog geen enkele pelmolen. Pelmolens, zoals Het Prinsenhof in Westzaan (1722) zijn zwaar en groot. Ze werken met snel ronddraaiende stenen en hebben daarvoor veel vermogen nodig. In 1731 staan er in de Zaanstreek 62. Evenals de olieslagerij is de pellerij geheel opgenomen in de handel. Vergelijkbaar met de oliemolens is ook de geringe gevoeligheid voor economische tegenslagen. Pelmolens vervaardigen gort, een belangrijk en betaalbaar voedingsmiddel voor grote delen van de bevolking. Hun aantal blijft de gehele achttiende eeuw op het gelijke niveau.

Papiermakerij

De Zaanse papiermakerij is aanvankelijk beperkt van omvang. In 1630 telt de Zaanstreek niet meer dan vijf papiermolens, waarvan er drie in Westzaan, Koog, Zaandijk en Wormerveer staan. De slechte kwaliteit van het polderwater beperkt de productie tot grauw en blauw pakpapier. In deze molens werken wel veel mensen. Vele malen meer dan in een olie- of in een houtzaagmolen. Daar werken doorgaans vijf man (houtzaagmolen, pelmolen) of zes man (oliemolen). In een grauw- of blauwpapiermolen werken al snel vijftig mensen. De papiermakerij is en blijft een arbeidsintensief bedrijf. Alleen het fijnstampen van de lompen gebeurt met windkracht.

Wit papiermakerij

Het jaar 1672 is voor de Zeven Provinciën een 'rampjaar'. Vrijwel alle buurlanden hebben de Lage Landen de oorlog verklaard. Vreemde legers trekken de landsgrenzen over. De Zaanstreek bereiken ze niet. Wel brengt de oorlogsdreiging veel vluchtelingen naar de Banne. Onder hen bevinden zich ook papiermakers van de Veluwe. Ze brengen hun kennis mee over het maken van wit papier. Aan dit papier dat geschikt is voor drukwerk, is een veel grotere behoefte dan aan het eenvoudige grauwe of blauwe pakpapier.

Snel stijgt het aantal papiermolens tot tweeënveertig in 1731. Het merendeel daarvan staat in de noordelijke Zaanstreek, in Westzaan, Koog, Zaandijk of Wormerveer. Daar is de kwaliteit van het grondwater het best. De Westzaanse witpapiermolen De Schoolmeester begint zijn productie in september 1692.

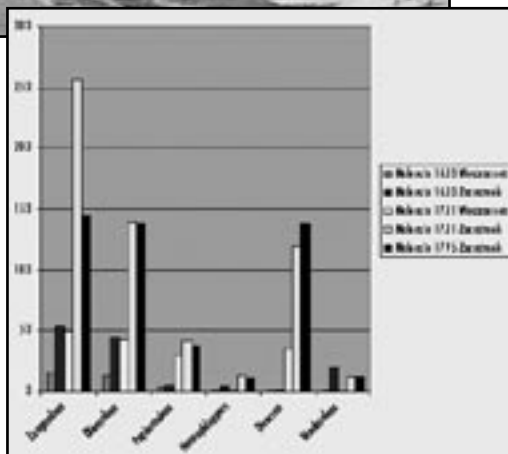
De witpapiermolens leveren een nog grotere bijdrage aan de werkgelegenheid dan de oude blauwpapiermolens. Op een witpapiermolen werken al snel 40 tot 50 mensen. Soms zelfs zestig, waaronder ook vrouwen en kinderen voor het lichtere werk.

De papiermakerij is net zoals de olieslagerij en de gerstpellerij nauwelijks gevoelig voor de teruggang in de welvaart na 1731. Daarmee is ze een derde stabiele bron van inkomsten in de noordelijke Zaanstreek. In 1795 staan er nog steeds zevenendertig papiermolens. Hun vermogen is bovendien groter dan in het midden van de eeuw. Ze zijn in staat per molen meer papier te produceren.

Alle molens tussen 1630 en 1795

In de Zaanstreek als totaal en in Westzaan, Koog, Zaandijk en Wormerveer staan in 1630, 1731 en in 1795 (totaal Zaanstreek) de volgende aantallen molens:

Opvallend is de grote verscheidenheid onder de 'diverse' molens in 1731. De windkracht heeft in dit jaar toepassing gevonden voor de meest uiteenlopende producten. Naast de talrijke pelmolens (tweeënzestig in de gehele Zaanstreek – hetzelfde aantal wordt geteld aan het eind van de eeuw) staan er 19 tabaksmolens, 20 verfmolens, 7 volmolens, 6 snuifmolens, 2 molens voor de verwerking van schelpen en zand, 2 runmolens, 1 mostermolen en 1 poedermolen.

De teruggang van het aantal molens tussen 1731 en 1795 wordt vrijwel uitsluitend veroorzaakt door de noodgedwongen afbraak van houtzaagmolens. De andere vormen van molenindustrie blijken veel minder gevoelig voor de economische neergang.

Zaanse houtbouw in de Gouden Eeuw

Gedurende de hele zeventiende eeuw wordt er in de Banne veel gebouwd. Alleen al in West – Zaandam verrijzen van 1630 tot 1730 elk jaar zestien tot twintig nieuwe woonhuizen. Die huizen zijn voor het overgrote deel van hout. Alleen voor dure panden, kerken en overheidsgebouwen gebruikt men steen.

Bouwen in hout gaat snel en makkelijk. Het bouwmaterial ligt voorhanden. De houtzaagmolens bieden een ruime keus aan gezaagd eiken- en naaldhout. Spanten, gebinten, ramen en kozijnen worden in de werkplaats pasklaar gemaakt. Op de bouwplaats hoeven de onderdelen alleen nog op hun plaats te worden gebracht.

Getrapte weeg

De Zaanse scheepsbouw past met vrucht overnaadse planken toe. Met hennepouw ertussen zijn die volstrekt waterdicht. Dezelfde bouwwijze vindt snel ingang bij woningen en pakhui-

zen. Voorheen gebruikte men als gevelbeschoot dure staande eikenhouten delen. Die worden nu vervangen door liggende delen van grenenhout, over elkaar getimmerd als 'getrapte weeg' en vervolgens geteerd. De voorgevels van woningen blijft men wel betimmeren met staand hout. Dat staat beter.

Het dure eikenhout vindt zijn toepassing voor meer verfijnde bouwonderdelen zoals ramen, deuren, luiken en binnenbetimmeringen. De oude middeleeuwse vlechtwerkwallen, kwetsbaar en niet goed winddicht te krijgen, verdwijnen.

Kleuren

De zeventiende-eeuwse houten huizen hebben nog weinig kleur. Aanvankelijk zijn ze volledig bruin of zwart geteerd. Geteerd zijn ook de goten, waterborden en windveren langs de topgevels. De daken zijn belegd met riet of de duurdere rode

dakpannen.

Na 1650 komt er tegelijk met de stijgende welvaart wel iets meer kleur in de bebouwing. Loodwitverf komt ruimer beschikbaar. Goten en daklijsten worden wit. Deuren, kozijnen en luiken schildert men bruinrood met 'dodekop', een verf op basis van ijzeroxide, pannerood of 'Bremer' groen. De hoofdkleur van de gevel blijft echter degelijk zwart of donkerbruin.

Buitendeuren

De zeventiende-eeuwse buitendeuren hebben altijd een boven- en een onderdeur. Ze bestaan uit rechte, vaak uitgeschaafde, 'gecanneleerde' delen, aan de achterzijde vast getimmerd ('opgeklampt'). Boven de deur is niet zelden een 'deurkalf' te zien. Het deurkalf is de tegenhanger van de gevelsteen bij stenen huizen. Bezoekers uit den vreemde kunnen het huis eraan herkennen. In het deurkalf is het bouwjaar uitgebeiteld en niet zelden een toepasselijke spreuk. In Westzaan wordt zo in 1622 een deurkalf aangebracht met de tekst: 'Kent u selven wel ... houdt Godes gheboden snel'.

De ramen bevatten glas-in-lood ruitjes. Die zijn duur en nooit volledig winddicht. Naarmate de glasruiten groter worden, vinden daarom houten roeden steeds vaker toepassing.